

14. Документи, що надаються для проведення експертизи фінансово-кредитних операцій за кредитними договорами, укладеними між Банками та Позичальниками-фізичними особами. ОНДІСЕ. URL: <http://ondise.minjust.gov.ua/dokumenti-shho-nadayutsya-dlya-provedennya-ekspertizi-finansovo-kreditnix-operacij-za-kreditnimi-dogovorami-ukladenimi-mizh-bankami-ta-pozichalnikami-fizichnimi-osobami/>.

УДК 347.965(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3-2.47>

СЕВЕРІНОВА О.Б.

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ У 1950–60-Х РОКАХ ХХ СТОРІЧЧЯ

TRAINING OF THE ARMED FORCES IN THE 1950–60-S OF THE XX CENTURY

Актуальність статті полягає в тому, що широке впровадження в Збройні сили СРСР принципово нового зброї і військової техніки в 1950–1960-і рр. викликали необхідність перебудови системи підготовки кадрів, навчання і виховання військово-службовців. Революція у військовій справі пред'явила нові вимоги до їх технічної підготовки та стилю роботи. При цьому враховувалося, що корінні зміни у військовій справі призвели до суттєвих зрушень в структурі офіцерського корпусу: помітно став зростати питома вага інженерів і техніків. *Стаття присвячена дослідженню особливостей підготовки кадрів збройних сил у 1950–60-х роках ХХ сторіччя. Також в статті проаналізовано основні напрямки та підходи різних вчених щодо вивчення вказаної проблематики.* Друга половина 1950-х рр. характеризувалася активним пошуком найбільш ефективної системи підготовки авіаційних фахівців, здатних успішно вивчити і вміло застосовувати реактивну авіацію в умовах можливого використання ракетно-ядерної зброї. З'ясовано, для підвищення технічних знань всіх категорій офіцерів багато середніх військові і військово-технічні училища перетворювалися в вищі військово-навчальні заклади. Особливу увагу в 1950-х рр. приділялася підготовці фахівців для частин, що забезпечували правильне зберігання і експлуатацію ядерної зброї. До 1954 року їх підготовка велася на піврічних курсах в чотирьох навчальних центрах. Радикального підвищення кваліфікації офіцерів, які експлуатували ядерну зброю, які контролювали його розробку і виробництво, сприяла що почалася підготовка таких фахівців у військових академіях. Зроблено висновок, що у розвитку системи підготовки військових кадрів Збройних Сил СРСР в 1953–1964 рр. чітко простежується два етапи. В ході першого з них – в 1953–1959 рр. здійснювалося планомірне розвиток системи військової освіти на тлі розгортається революції у військовій справі. Значущими подіями цього етапу стало створення військових навчальних закладів для підготовки офіцерів-ракетників, льотчиків вертолітної авіації, обслуговуючого персоналу атомних енергетичних установок підводних човнів і ядерних боєприпасів. У той же час цілі напрямки військової освіти (насамперед по тиловим спеціальностями) були фактично ліквідовані.

Ключові слова: Збройні сили, військово-службові відносини, кадри, підготовка кадрів.

The relevance of the article is that the widespread introduction into the Armed Forces of the USSR of fundamentally new weapons and military equipment in the 1950s and 1960s necessitated a restructuring of the system of training, education and upbringing of servicemen. The military revolution has placed new demands on their technical training

and work style. It was taken into account that radical changes in military affairs led to significant changes in the structure of the officer corps: the share of engineers and technicians began to grow significantly. The article is devoted to the study of the peculiarities of the training of the armed forces in the 1950–60s of the twentieth century. The article also analyzes the main directions and approaches of various scientists to study this issue. The second half of the 1950s was characterized by an active search for the most effective system of training aviation specialists capable of successfully studying and skillfully using jet aircraft in the conditions of the possible use of nuclear missiles. It was found that in order to increase the technical knowledge of all categories of officers, many secondary military and military-technical schools were transformed into higher military educational institutions. In the 1950s, special attention was paid to the training of specialists for units that ensured the proper storage and operation of nuclear weapons. Until 1954, their training was conducted in six-month courses in four training centers. Radical training of officers who operated nuclear weapons, who controlled its development and production, was facilitated by the beginning of training of such specialists in military academies. It is concluded that two stages in the development of the military personnel training system of the USSR Armed Forces in 1953–1964 can be clearly traced. During the first of them – in 1953–1959 carried out the systematic development of the military education system against the background of the unfolding revolution in military affairs. Significant events of this stage were the establishment of military educational institutions for the training of rocket officers, helicopter pilots, maintenance personnel of nuclear power plants, submarines and nuclear munitions. At the same time, entire areas of military education (primarily in the rear specialties) were virtually eliminated.

Key words: *Armed forces, military-service relations, personnel, personnel training.*

Актуальність теми. Широке впровадження в Збройні сили СРСР принципово нового зброї і військової техніки в 1950-1960-і рр. викликали необхідність перебудови системи підготовки кадрів, навчання і виховання військовослужбовців. Револуція у військовій справі пред'явила нові вимоги до їх технічної підготовки та стилю роботи. При цьому враховувалося, що корінні зміни у військовій справі призвели до суттєвих зрушень в структурі офіцерського корпусу: помітно став зростати питома вага інженерів і техніків. Якщо в кінці 1945 року в Збройних силах одна штатна одиниця інженерно-технічного складу припадала на 4,2 одиниці командного складу, а в Сухопутних військах – на 5,7 одиниці, то до кінця 1950-х рр. – відповідно на 1,5 і 3 штатні одиниці [1, с. 118].

Виклад основного матеріалу. У 1954 Рада Міністрів СРСР прийняла рішення про віднесення військово-технічних і спеціальних військових училищ з трирічним терміном навчання до середніх спеціальних навчальних закладів. Їх випускникам видавалися дипломи-посвідчення, встановлені для випускників цивільних середніх спеціальних навчальних закладів.

Для підвищення технічних знань всіх категорій офіцерів багато середніх військові і військово-технічні училища перетворювалися в вищі військово-навчальні заклади. На 1961 року частка вищих військових училищ в структурі військово-навчальних закладів досягла 56%, проти 19,4% в 1945 р. Значно була розширена і мережу заочного військового навчання, що дозволило в короткі терміни значно підвищити рівень освіти офіцерів [1, с. 117].

На жаль, прагнення до збільшення кількості офіцерів, які мають вищою освітою, здійснювалося багато в чому на шкоду якості військової освіти в порівнянні з цивільними навчальними закладами.

Одним із шляхів оптимізації числа військових навчальних закладів стала практично повна ліквідація військово-навчальних закладів, які готують фахівців з «цивільними спеціальностями» (медики, педагоги, фінаристи, інтенданти і т. д.).

У тому 1956 р. за пропозицією Міністра оборони СРСР Г.К. Жукова були розформовані Військово-юридична академія та військово-ветеринарний факультет при Московській ветеринарній академії, а завдання підготовки відповідних фахівців для Збройних сил було покладено на цивільні навчальні заклади. В цей же час Військово-транспортна академія і Військова академія тилу і постачання були об'єднані в один навчальний заклад [3, с. 282].

З 1956 р. почалося розформування військово-медичних училищ. У 1957 р була ліквідована Військово-морська медична академія. У грудні 1959 Н.С. Хрущов запропонував остаточно ліквідувати всі військово-медичні навчальні заклади, вважаючи їх «зайвим» нагромадженням»,

зміст яких обходиться в три рази дорожче, ніж аналогічних цивільних». До середини 1960-х рр. єдиним військовим навчальним закладом в СРСР для підготовки спеціалістів з медичною освітою стала Військово-медична академія імені С.М. Кірова в місті Ленінграді. Завдання підготовки військових лікарів була покладена також на військово-медичні факультети при цивільних медичних інститутах [4, с. 90].

Практично повністю в 1950-х рр. була ліквідована і система підготовки педагогічних кадрів для Збройних Сил. У 1953 р. був розформований Військово-педагогічний інститут Радянської Армії, а в 1957 р. припинив своє існування і Вищий військово-педагогічний інститут імені М.І. Калініна. У 1960 р. Військовий інститут фізичної культури був перетворений в Військовий факультет при Державному інституті фізичної культури імені П.Ф. Лесгафта.

Скасування Військово-морського міністерства, а також істотне скорочення берегової артилерії, реорганізація морської авіації та ліквідація морської піхоти спричинили за собою істотне скорочення кількості військово-морських навчальних закладів. Кілька училищ були передані в інші види Збройних сил, а окремі (училище морської піхоти, вище військово-морське училище інженерів зброї і військово-морське політичне училище) – ліквідовані. У той же час було утворено спеціалізований навчальний заклад для підготовки офіцерів-підводників [5, с. 585].

До 1956 в Радянському Союзі залишилося 12 військово-морських училищ, а до 1961 р. передбачалося скоротити їх кількість до п'яти. Однак ці плани були реалізовані лише частково (свою діяльність продовжили дев'ять військово-морських училищ). У 1960 р. в єдиний навчальний заклад були об'єднані Військово-морська академія та Військово-морська академія кораблебудування і озброєння [6, с. 160].

Друга половина 1950-х рр. характеризувалася активним пошуком найбільш ефективної системи підготовки авіаційних фахівців, здатних успішно вивчити і вміло застосовувати реактивну авіацію в умовах можливого використання ракетно-ядерної зброї. До цього часу підготовку авіаційних кадрів вели близько 100 військово-навчальних закладів [7, с. 291].

З 1956 р. була встановлена єдина система підготовки льотних кадрів. Льотчики і штурмани для ВВС, ППО і ВМФ готувалися тільки в навчальних закладах військово-повітряних сил із загальним терміном навчання три роки. Навички польотів на навчальних літаках курсанти набували в авіаційних школах початкового навчання, які були перетворені в училища. Подальше вони навчалися у військових авіаційних училищах льотчиків і штурманів [8, с. 5].

Надходження в ВВС ракетної техніки зі складними комплексами автоматичного і телекерованого обладнання зажадало підвищення загальнонаукових, спеціальних і технічних знань авіаційних кадрів. Починаючи з 1958 р. в навчальних закладах ВПС готувалися фахівці широкого профілю, здатні експлуатувати літаки і ракетна зброя. З метою підвищення загальнонаукової і спеціальної підготовки курсантів термін навчання в Ризькому, Харківському та Київському вищих інженерних училищах збільшився до п'яти років. При Харківському училищі був створений електротехнічний факультет.

Швидкий розвиток авіаційної техніки вимагало подальшого вдосконалення системи підготовки авіаційних кадрів. З 1959 р. військово-авіаційні училища льотчиків і штурманів перетворювалися в вищі військово-авіаційні училища льотчиків (ВВАУЛ) і штурманів (ВВАУШ) з чотирирічним терміном навчання. Тепер в них було зосереджено і початкове навчання курсантів, а військово-авіаційні училища початкового навчання були розформовані. Випускникам цих училищ вручалися дипломи загальносоюзного зразка про вищу освіту з присвоєнням кваліфікації льотчик-інженер, штурман-інженер.

Для підвищення рівня освіти офіцерів в 1959 р. було організовано їх заочне навчання у вищих військово-авіаційних училищах.

В рамках скорочення чисельності та реорганізації військово-навчальних закладів Міністерства оборони були розформовані сім авіаційних училищ льотчиків, а також Центральні льотно-технічні курси удосконалення офіцерського складу. Всього кількість військових навчальних закладів Військово-Повітряних Сил зменшилася в п'ять разів – до середини 1960-х рр. їх число скоротилося до 20 [9, с. 88].

В кінці 1950-х рр. зменшилися випуски з льотних училищ. Протягом декількох років більша частина випускників після закінчення авіаційних вузів звільнялися в запас, що не відслуживши і мінімальних термінів в офіцерських званнях.

Непослідовність в питанні визначення необхідної кількості льотних і технічних кадрів для ВПС привела до того, що в другій половині 1960-х рр. стала гостро відчуватися нестача авіаційних фахівців. Для вирішення цієї проблеми на службу у ВПС на офіцерських посадах із запасу

на 2 роки стали закликати відповідних фахівців. Крім того, в 1966 році було відновлено Пермське військове авіаційне технічне училище, яке було розформовано в 1960 р., і сформовано два вищих військових авіаційних училища.

Розвиток вертолітної авіації зажадало створення навчальних закладів для цього роду військ. У 1953 р. на додаток до вже наявних навчальним центрам підготовка вертолітників почалася в Пугачовське авіаційному училищі. Уже в листопаді 1954 г. Був вироблений перший випуск льотчиків на вертольоті Мі-4. У 1960 р. училище було перебазовано в місто Сизрань, де функціонує і понині. Всього з 1954 по 1964 р. в даному навчальному закладі було підготовлено 1611 військових вертолітників.

На рубежі 1950–1960-х рр. в найкоротші терміни була створена і мережу військово-навчальних закладів для підготовки офіцерів-ракетників.

Для підготовки фахівців з експлуатації ракетної техніки 26 серпня 1953 р. на полігоні Капустін Яр було сформовано військове училище, яке в м було передислоковано в місто Камишин Сталінградської області, як Камишинському артилерійське технічне училище.

До 1959 р. підготовка фахівців для ракетних частин велася також в артилерійській академії імені Ф.Е. Дзержинського, Ростовському і Ризькому вищих артилерійських інженерних училищах. Після утворення в грудні 1959 р. РВСП в їх склад послідовно передані Харківське вище авіаційно-інженерне військове училище, Саратовське танкове училище, Казанське танкове технічне училище, Хабаровское артилерійське училище, Серпуховское, Вольський і Пермське військові авіаційні училища. У 1962 р. з метою підготовки офіцерів-зв'язківців для роботи на основних засобах зв'язку, що застосовуються в ракетних військах, було сформовано Ставропольське військове училище зв'язку [10, с. 57].

У 1962 р. Казанське, Саратовське, Серпуховское, Пермське і Харківське військові училища були перетворені у вищі командно-інженерні училища і почали підготовку інженерів-ракетників з чотирирічним терміном навчання. В цей же час Вольський, Камишинському і Хабаровское училища були перетворені в командно-технічні училища з терміном навчання три роки.

Для прискорення підготовки офіцерів у військових училищах РВСП в 1961–1963 рр. практикувалися однорічні курси і система екстернату.

К1 січня 1963 р. за рахунок випускників військових училищ, офіцерів інших видів Збройних сил, і офіцерів запасу укомплектованість РВСП офіцерськими кадрами склала 95%.

Особливу увагу в 1950-х рр. приділялася підготовці фахівців для частин, що забезпечували правильне зберігання і експлуатацію ядерної зброї. До 1954 року їх підготовка велася на піврічних курсах в чотирьох навчальних центрах. Радикального підвищення кваліфікації офіцерів, які експлуатували ядерну зброю, які контролювали його розробку і виробництво, сприяла що почалася підготовка таких фахівців у військовій академії ім. Ф.Е. Дзержинського. Перший випуск фахівців з ядерного озброєння був здійснений в 1958 р

Розвиток системи військово-навчальних закладів ППО почалося ще в кінці 1940-х – початку 1950-х рр. практично одночасно зі вступом до війська принципово нових зразків військової техніки – зенітних ракетних комплексів і радіолокаційного обладнання. Всього до 1955 р. підготовка командних кадрів для військ ППО країни велася в двох вищих і в одинадцяти середніх військових училищах. Крім цього, фахівців для військ ППО країни готували академії інших видів Збройних Сил. Перепідготовку та підвищення кваліфікації офіцерів, в тому числі і покликаних із запасу, здійснювали Центральні Червонопрапорні курси удосконалення офіцерського складу та річні курси при училищах.

У 1956 р. для підготовки офіцерів з вищою військовою освітою була сформована Калінінська військово-командна академія військ ППО, заняття в якій почалися з 1 березня 1957 р. Перший випуск офіцерів з академії пройшов вже через рік – у квітні 1958 р.

Істотні відмінності способів бойового застосування нових типів літаків ППО зумовили необхідність створення спеціального військово-навчального закладу для підготовки льотчиків для винищувачів-перехоплювачів. Згідно з Постановою Ради Міністрів СРСР від 31 березня 1960 р. Армавірської військове авіаційне училище льотчиків було переведено зі складу ВПС до складу Військ ППО країни і перетворено в вище військове авіаційне училище льотчиків. Також з березня 1960 р. склад Військ ППО країни перейшло Двінське військове авіаційне радіотехнічне училище.

Інтенсивний розвиток в 1954–1959 рр. ракетної зброї різного призначення різко змінило і систему підготовки кадрів для артилерії (з 1961 р. перетворену в ракетні війська і артилерію).

Фахівців для переданих до складу Сухопутних військ інженерних бригад РВГК, озброєних оперативно-тактичними ракетними комплексами, раніше готували Ростовське вище артилерійське інженерне училище і Камишинському артилерійське технічне училище. З 1957 р. інженерно-технічні кадри для ракетних військ стали готувати перепрофільовані артилерійські училища – Ленінградське вище інженерне і Сумське технічне.

З 1958 р. командно-технічний склад важкої реактивної артилерії (так іменувалися перші тактичні ракетні комплекси «Марс» і «Філін») готували три артилерійських училища – Сумське, Томське (колишнє зенітне) і Тульське (колишнє збройно-технічне).

Скоротилося число училищ наземної артилерії. У 1949 р. командні кадри для неї готували 11 училищ, а до 1958 року їх залишилося 7. Початок 1960-х рр. характеризувалося різким скороченням артилерійських військових навчальних закладів, яке відбувалося на тлі підвищеної уваги вищого державного і військового керівництва до ракетних військ. З семи училищ наземної артилерії залишилося три – Ленінградське, Одеське, Тбіліське. У 1963 р. з РВСП в Сухопутні війська було передано Саратовське артилерійсько-технічне училище.

У 1960 р. Військова артилерійська академія була об'єднана з Ленінградським вищим артилерійським інженерним училищем і почала готувати фахівців командно-штабного і інженерного профілю.

З 1954 р. значні зміни відбулися в підготовці молодших офіцерів для інженерних військ. Командири взводів готувалися в Московському і Ленінградському військово-інженерних училищах, на річних курсах лейтенантів при окружних інженерних частинах і центральних курсах при Військово-інженерної академії.

У 1957 р. було створено Тюменське військово-інженерне училище для підготовки командирів взводів по інженерно-саперній, понтонно-мостовий і переправочно-десантній спеціальностям. У 1960 р. Московське військово-інженерне училище, яке розміщувалося в м. Калінінграді Московської області, було закрито, а Ленінградське училище переведено на його базу.

Поява нових засобів боротьби, оснащення військ новою бойовою технікою, вдосконалення засобів управління викликало необхідність і реорганізації системи підготовки офіцерів для найчисленнішого роду військ – мотострілкових. З 1958 р. почалося перетворення загальновійськових командних училищ до вищих навчальних закладів і стався переклад їх на чотирирічний термін навчання. Всього до середини 1960-х рр. підготовку офіцерів для мотострілкових військ здійснювали вісім вищих військових загальновійськових командних училищ.

У 1959 р. до складу Рязанського вищого загальновійськового командного Червонопрапорного училища було включено Алма-Атинській військово-парашутне училище, а в березні 1964 р. Рязанське вище загальновійськове командне Червонопрапорне училище було перетворено в Рязанське вище повітряно-десантне командне Червонопрапорне училище і розпочав підготовку офіцерів для повітряно-десантних військ.

Пізніше на чотирирічний термін підготовки військових фахівців були переведені і танкові училища. Випускникам після успішного закінчення навчання видавався диплом про інженерній освіті загальнодержавного зразка.

У 1950-х – 1960-х рр. істотні зміни відбулися в системі підготовчих військових навчальних закладів, яка до кінця Великої Вітчизняної війни включала в себе 77 шкіл і училищ різного типу (суворівські військові училища, нахімовські військово-морські училища, військово-морські підготовчі училища, артилерійські підготовчі училища, спеціальні середні школи Військово-повітряний сил, школи музикантських вихованців). Незважаючи на різну організаційну структуру, терміни навчання і контингент учнів, всі зазначені навчальні заклади були об'єднані єдиною метою – забезпечити своїм вихованцям отримання середньої освіти в обсязі середньої школи і підготувати їх до вступу до військових училищ. Розпорядок дня, побут, взаємини постійного і змінного складу в підготовчих військово-навчальних закладах регулювалися Статутами Збройних Сил СРСР [11, с. 50].

У 1946-1955 рр. підготовчі військово-навчальні заклади були значно скорочені. Зокрема були розформовані всі військово-морські і артилерійські підготовчі училища, а також спеціальні школи ВВС. Таким чином, до 1955 р. були повністю ліквідовані підготовчі військові навчальні заклади, які передбачали спеціалізацію своїх вихованців. Були скорочені і нахімовські військово-морські училища. У вересні 1953 р. припинило існування Ризьке училище, а в 1955 р. – Тбіліське. Єдиним діючим Нахімовським військово-морським училищем залишилося Ленінградське.

На рубежі 1940-х – 1950-х рр. були здійснені перші спроби зміни основних принципів навчання в суворовських військових училищах. У 1948 р. Північно-Кавказьке суворовське вій-

ськове училище було об'єднано з Орджонікідзевським Червонопрапорним піхотним училищем і стало називатися Кавказьким Червонопрапорним суворівським офіцерським училищем. У стінах навчального закладу вихованці, закінчивши суворівське військове училище, продовжували навчання вже в курсантському батальйоні і через три роки ставали офіцерами. Загальний термін навчання в училищі становив вісім років. Практика такої підготовки офіцерських кадрів була визнана успішною і керівництво Міністерства оборони СРСР ухвалив рішення про створення ще декількох подібних навчальних закладів. У 1955 р. на базі Ленінградського двічі Червонопрапорного піхотного училища імені С. М. Кірова було сформовано Ленінградське двічі Червонопрапорного суворівське офіцерське училище. В цьому ж році в суворівські офіцерські училища були переформовані Київське і Свердловське суворівські військові училища.

У лютому 1956 р. керівництво Міністерства оборони СРСР підготувало пропозиції щодо переформування всіх суворівських військових училищ в «Суворівський-офіцерські училища». Однак ці ініціативи не були реалізовані.

Слід зазначити, що суворівські офіцерські училища обмежували своїх випускників у виборі військової спеціальності, тому що суворівці були змушені продовжувати навчання в «піхотному училищі», а переклад випускників-суворівців в інші військові училища, як правило, не допускався.

У травні 1956 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про порядок прийому в суворівські військові і нахімовське училища». Істотною зміною яких стало те, що якщо раніше прийом в суворівські училища здійснювався незалежно від стану здоров'я вступника і внаслідок цього деякі з них не змогли надалі служити в армії, то тепер стали приймати тільки здорових хлопчиків, здатних після закінчення суворівського, а потім і військового училища проходити військову службу на офіцерських посадах.

Постановою Ради Міністрів СРСР 17 березня 1956 були затверджені пропозиції керівництва Міністерства оборони про передачу шкіл музикантських вихованців у відання міністерств освіти союзних республік за місцем дислокації, на правах дитячих будинків 1. Єдиним навчальним закладом подібного типу стала 2-я Московська школа музикантських вихованців, яка в тому ж, 1956 року, була перейменована в Московське суворівське військово-музикантське училище (1960 р. училище отримало нове найменування – Московська військово-музична школа, а пізніше суворівське військово-музичне училище).

Таким чином, керівництво країни взяло з військового відомства завдання виховання дітей-сиріт, адже суворівські військові училища в 1943 р. були утворені в першу чергу для «влаштування навчання і виховання дітей воїнів Червоної армії, партизан Вітчизняної війни, а також дітей радянських і партійних працівників, робітників і колгоспників, загинувших від рук німецьких окупантів». Очевидно, що до середини 1950-х рр. це завдання було виконане.

Керівництво Міністерства оборони 3 січня 1958 року знову вийшло з пропозиціями про скорочення суворівських військових училищ. Пропозиції Міністерства оборони були затверджені постановою Ради Міністрів СРСР від 6 січня 1958 м. Новий порядок прийому в суворівські військові і нахімовське військово-морське училища передбачав, що в них приймаються юнаки, придатні за станом здоров'я і найбільш здібні для військової служби, які досягли 14–15-річного віку після закінчення ними семи класів середньої школи, що забезпечувало більш усвідомлений вибір юнаками своєї майбутньої професії. У січні 1958 р. Кавказьке, Київське та Свердловське суворівські офіцерські училища були переформовані в суворівські військові училища.

Доля суворівських військових училищ стала однією з тем наради в ЦК КПРС про скорочення Збройних сил СРСР, що пройшов 18 грудня 1959 р.

У вступному слові Н.С. Хрущов, торкаючись питань реорганізації суворівських військових училищ, сказав наступне: «Я дуже захоплювався і завжди хвалив суворівські і нахімовські школи, але зараз у мене, товариші, особисто є деякі критичні сумніви. Це товариші, тепличні рослини. З точки зору військової підготовки вони гарні, але з точки зору відриву від життя, від народу – це не в інтересах нашої політики. Це знаєте, випещений аристократ».

У цьому ж ключі виступив і Головнокомандувач Сухопутними військами Маршал Радянського Союзу А.А. Гречко: «Що стосується суворівських і нахімовських училищ я також вважаю, що в цих училищах відпала необхідність ... Ми дійсно створюємо військову касту. З такого віку в цих училищах ми прищеплюємо їм, що військова спеціальність – це найкраща і т. д. Вони відірвані від своїх однолітків і виховуються в напрямку чисто військового. І, крім того, особливої користі з військової точки зору від вихованців суворівських військових училищ немає ... Настав час відмовитися від суворівських і інших училищ подібного роду».

Думка Н.С. Хрущова і А.А. Гречко підтримали також начальник Головного політичного управління Радянської Армії і Військово-Морського Флоту генерал армії Ф.І. Голіков і командувач військами Ленінградського військового округу генерал армії Н.І. Крилов.

Протягом 1960-1963 рр. були скорочені більше половини суворовських військових училищ. У решті суворовських військових училищах були змінені терміни навчання і порядок їх комплектування.

Таким чином, до кінця 1960-х рр. система підготовчих військових навчальних закладів в СРСР включала в себе одне нахімовське військово-морське училище, одне суворовське військово-музичне училище, а також вісім суворовських військових училищ. Ця система практично без змін проіснувала до середини 1980-х рр.

Однією з пропозицій Н.С. Хрущова щодо подальшого розвитку Збройних Сил СРСР, викладених в його записці від 8 грудня 1959 р. стало докорінну перебудову системи підготовки офіцерських кадрів: «Необхідно, звичайно, буде переглянути і систему військових навчальних закладів (їх профіль і кількість). Може бути, якщо ми перейдемо на нову систему (мається на увазі територіальна система комплектування Збройних Сил СРСР), слід організувати і такі військові навчальні заклади, в яких будуть вести підготовку офіцерських кадрів без відриву від виробництва».

На нараді в ЦК КПРС 18 грудня 1959 року він знову озвучив свої задуми щодо реформування системи підготовки офіцерських кадрів: «А якщо ми, наприклад, будемо готувати лейтенантів з інженерів. Він прослужить 5 років і повертається в промисловість інженером. Ми можемо це зробити».

Пропозиції Н.С. Хрущова були підтримані багатьма воєначальниками, які були присутні на нараді. Наприклад, генерал армії Ф.І. Голіков в своєму виступі зазначив: «При багатстві, різноманітності і повсюдності наявності по країні цивільних вузів і технікумів ми маємо повну можливість рішуче перебудувати всю систему підготовки необхідних для збройних сил офіцерських кадрів. Виняток, можливо, буде потрібно для підготовки підводників, для особливо складних новітніх типів літаків, і тих фахівців, яких ніде не готують по цивільній лінії». Підтримали Н.С. Хрущова Маршали Радянського Союзу С.С. Бірюзов і М.В. Захаров.

На нашу думку, пропозиції Н.С. Хрущова про зміну системи підготовки офіцерів з'явилися не на порожньому місці, а базувалися на благополучно проведеному експерименті з підготовки інженерних кадрів для ракетних частин з числа випускників цивільних вищих навчальних закладів. Про успішне апробування нової системи на нараді 18 грудня 1959 року з доповіддю виступив Маршал Радянського Союзу А.А. Гречко.

Перспективна система навчання офіцерів дозволила б значно скоротити кількість військових навчальних закладів та підвищити рівень загальної підготовки військовослужбовців. Однак задуми керівництва країни були реалізовані лише частково.

Важливим елементом підготовки офіцерських кадрів стали військові кафедри цивільних навчальних закладів. Наприклад, для інженерних військ до кінця 1960-х рр. підготовку фахівців здійснювали в 30 вузах по командному та інженерного профілю.

Найуспішніше нові підходи в підготовці офіцерів були реалізовані в Військово-Повітряних Силах. Так, наприклад, підготовка льотних кадрів для військової вертолітної авіації у військових училищах велася одночасно в декількох формах: у вигляді очного навчання курсантів, однорічних офіцерських курсів, заочної форми навчання і в формі екстернату. Істотну роль в задоволенні зростаючих потреб вертолітних частин і підрозділів льотними кадрами зіграла широка мережа навчальних авіаційних центрів ДОСААФ і аероклубів, які не тільки доповнювали діяльність військових вертолітних училищ, а й забезпечували широкі мобілізаційні можливості вертолітної авіації.

Значні зміни на початку 1960-х рр. зазнала система навчання солдатів і сержантів строкової служби. На вже згаданій нараді 18 грудня 1959 року в ЦК КПРС кілька виступаючих запропонували змінити підходи до підготовки молодших командирів для Радянської Армії.

Існуюча система підготовки молодших спеціалістів і молодших командирів передбачала їх навчання безпосередньо в частинах, в яких вони проходили службу. Нова ж система передбачала зосередити їх підготовку в спеціально сформованих (перетворених) навчальних дивізіях. Навчальні підрозділи в частинах при цьому підлягали розформуванню.

У 1960 р. в кожному військовому окрузі почалося формування навчальних мотострілкових і танкових дивізій (в Сибірському і Забайкальському військових округах були сформовані навчальні полки) 3. Школи центрального підпорядкування, в яких змінний склад і раніше містився

за штатом, збереглися в колишньому складі. Такі школи були призначені для підготовки військовослужбовців спеціальних військ (інженерних, зв'язку, автомобільних і т.п.). Наприклад, для інженерних військ молодших спеціалістів готували 16-я школа підготовки фахівців плаваючих машин і 20-я школа підготовки молодших спеціалістів інженерних машин. Для підготовки фахівців повітряно-десантних військ була сформована 44-я навчальна повітряно-десантна дивізія.

Підготовка сержантів і молодших спеціалістів в полкових школах і навчальних підрозділах в умовах надходження на озброєння складної техніки вже не могла забезпечити належної якості, була економічно недоцільна і до того ж проводилася за рахунок чисельності військ. В результаті частини і підрозділи постійно знаходилися в некомплект, що вкрай негативно позначалося на їх бойовому навчанні та повсякденному діяльності.

По всій видимості, створення навчальних дивізій і активізація роботи ДОССАФ були підготовчим етапом для переходу на територіальний принцип комплектування Збройних Сил СРСР. Зокрема, на нараді 18 грудня 1959 командував військами Прикарпатського військового округу генерал А.Л. Гетьман, підтримуючи пропозиції Н.С. Хрущова, заявив: «Я вважаю, що треба мати певну кількість дивізій постійної готовності такими, як у нас зараз 8-10 тисячні дивізії, переглянувши їх організаційну структуру в бік полегшення, зменшення чисельності. Але потрібно їх мати з тим, щоб там, де потрібно, відразу можна було з цими дивізіями виступити. Що стосується інших дивізій, то треба мати дивізійні навчальні центри за територіальним принципом. Зважаючи на складність сучасної техніки і, отже, її вивчення спочатку потрібно буде навчати 6 місяців або 10 місяців в цих навчальних центрах, а вдосконалення в наступні роки без відриву від виробництва проводити по лінії військових комісаріатів, при ДОССАФах».

Створення навчальних частин дозволило зосередити в них кращу навчальну матеріально-технічну базу, що дозволило значно підвищити якість підготовки сержантів та молодших спеціалістів. В практику навчання стали ширше і швидше впроваджуватися досягнення науково-технічного прогресу і передові методики. Необхідні коригування були внесені в організацію бойової підготовки підрозділів.

Однак суттєвим фактором, знижував якість підготовки сержантів і молодших спеціалістів, стало те, що командування військових частин позбулося можливості проводити попередній відбір і перевірку майбутніх сержантів у військах, як це було раніше, і лише потім направляти їх в навчальні частини.

У нових умовах від органів комплектування та військових комісаріатів потрібно змінити підхід до підготовки фахівців шляхом впровадження в практику розподілу призовних контингентів методів професійного відбору, сенс якого полягав в тому, щоб перед навчанням або призначенням на певну посаду виявити можливості кожної людини, його психологічні та психофізіологічні здібності до оволодіння тією чи іншою військовою спеціальністю і в кінцевому підсумку спрогнозувати ефективність подальшої військової служби на певній посаді. На жаль, як показала практика, повноцінно налагодити цей процес так і не вдалося.

Остаточна система підготовки кадрів для Збройних сил СРСР склалася лише до кінця 1960-х рр. вже після відставки Н.С. Хрущова. На сесії Верховної Ради СРСР 12 жовтня 1967 був затверджений Закон СРСР «Про загальний військовий обов'язок», в який була включена спеціальна глава, яка визначала завдання з підготовки молоді до служби в Збройних Силах СРСР ще до призову. Раніше ці завдання зводилися до приписку юнаків до призовних дільниць, а потім заклику і направлення їх у війська. Тепер же передбачався більш широке коло заходів з підготовки молоді до військової служби. Запроваджувалася планова система початкової військової підготовки. Вона розглядалася як загальнодержавне завдання, що має на меті забезпечити швидке введення в стрій молодих воїнів. Її здійснення покладалося не тільки на органи Міністерства оборони СРСР, а й на багато інших відомств, в тому числі школи та громадські організації. Така підготовка дозволяла дати молоді знання і навички, щоб, будучи покликаними до Збройних Сил, юнаки змогли в короткі терміни опанувати сучасною зброєю і військовою технікою. В основному підготовка фахівців в інтересах армії та флоту здійснювалася в навчальних організаціях ДОССАФ і в навчальних закладах професійного навчання. Вона організовувалася в залежності від умов або без відриву від виробництва, або на зборах в осінньо-зимовий період.

На нараді 18 грудня 1959 року, відразу кілька виступаючих (серед них були Маршал Радянського Союзу В.І. Чуйков і генерал армії К. М. Галицький) висловилися за скорочення термінів військової служби солдатів і сержантів до двох років (на флоті – до трьох років). Пропозиції воєначальників підтримав Н.С. Хрущов, однак реалізовані пропозиції були тільки в 1967 році після прийняття Закону СРСР «Про загальний військовий обов'язок».

Таким чином, у розвитку системи підготовки військових кадрів Збройних Сил СРСР в 1953–1964 рр. чітко простежується два етапи. В ході першого з них – в 1953–1959 рр. здійснювалося планомірне розвиток системи військової освіти на тлі розгортається революції у військовій справі. Значущими подіями цього етапу стало створення військових навчальних закладів для підготовки офіцерів-ракетників, льотчиків вертолітної авіації, обслуговуючого персоналу атомних енергетичних установок підводних човнів і ядерних боєприпасів. У той же час цілі напрямки військової освіти (насамперед по тиловим спеціальностями) були фактично ліквідовані.

Список використаних джерел:

1. Бабаков, А.А. Вооруженные Силы СССР после войны (1945–1986 гг.): История строительства. М.: Воениздат, 1987. 287 с.
2. Каменев, А.И. История подготовки офицерских кадров в СССР (1917–1984 гг.). Новосибирск: НВВПУ, 1991. 195 с.
3. Сокращение Вооруженных Сил СССР в середине 50-х годов. *Военные архивы России*. 1993. № 1. С. 271–308.
4. Потапов, Р. Погоны курсантов Военно-Морской Медицинской Академии. 1940–1956 гг. *Петербургский коллекционер*. 2014. № 5. С. 88–91.
5. Еремин, В.П. Военно-морское образование в России / В.П. Еремин, Н.Д. Закорин, В.П. Кобзев, Н.В. Махров. СПб.: Наука, 2000. 639 с.
6. Костев, Г.Г. Военно-Морской Флот страны (1945–1995). *Взлеты и падения*. СПб.: Наука, 1999. – 623 с.
7. Воздушная мощь Родины / В.С. Шумихин, В.М. Пинчук, В.С. Бруз и др.; Под ред. Л.Л. Батехина. М.: Воениздат, 1988. 432 с.
8. Бобров М.А., Сероштанов Г.Н. Совершенствование подготовки авиационных кадров в 1945-1990 гг. *Военно-исторический журнал*. 2013. № 2. С. 3-9.
9. Камков И.А. Конопляник В.М. Военные академии и училища. Справочник для поступающих в военные учебные заведения. М.: Воениздат, 1974. 368 с.
10. Ракетный щит Отечества / Под ред. В.Н. Яковлева. М., 1999. 246 с.
11. Кунц Н.З. Владимиров А.И. Становление и развитие суворовских военных и нахимовских военно-морских училищ *Военный академический журнал*. 2015. № 3 (7). С. 49–61.